

KRÚDY REALIZMUSA

„Alkonyodott, mint a fáradt szív.” Ha minden író életművéből csak egyetlen mondat szállhatna az utókorra, Krúdy Gyulának ezt a mondatát kellene megőrizni. A stilsztika által elliptikusnak, hiányosnak minősített eme kis mondatból úgy maradnak el egyes szavak, amint a beteg szív is el-elfelejt egyet dobanni, s tulajdonosa ilyenkor riadva gondol rá, hogy „rövidesen meg fog halni”. Az ősz, az alkonyat, az elmúlás Krúdy szó-készletének törzsfogalmai, s akit bármely művének első két oldalán nem érint meg fizikai valóságában az elmúlás lehelete, az nyugodtan felhagyhat a művészetek amaz ágával, amit irodalomnak szoktunk nevezni.

Pascal mondja egy helyt, hogy „vannak dolgok, melyeket csak úgy tudunk megértetni, ha olvasónkat arra ösztönözzük, hogy önmagáról gondolkozzék”. A közlésnek ez a módja igen nehéz dolog, de ha sikerül: az effajta művészet vágja a legmélyebb és legmaradandóbb nyomot az olvasó lelkében. Aránylag könnyű megvalósítani a lírában, ahol a szavak és a képek engedelmes hangulathordozó eszközzé válnak, s a ritmus kényyszerítő hangzásával — miként a zenében — az olvasó lelkének legmélyebb rétegeit hozzák mozgásba. Mindez azonban igen nehéz dolog a prózában, ahol elsősorban mégiscsak ábrázolni és mesélni kell, ahol szorítanak a realizmus szigorú szabályai, mert hisz miért is íránk prózát, ha nem azért, hogy prózai dolgokról beszéljünk? Ezért eddigelé csak igen kevés regényíró akadt, aki az írásnak ezt a módját meg tudta volna valósítani, s köztük — világviszonylatban is — az elsők között van Krúdy Gyula.

Agyanatómiai, lélektani és esztétikai közhely, hogy a művészet nem más, mint a kultúrember kísérlete arra, hogy helyreállítsa az egyre lazuló kapcsolatot saját múltjával. „Az eltűnt időt” valamiképpen mindannyian hordozzuk magunkban, mind a magunkét, mind az egész emberiségét. A hétköznapi jözan, tudatos és reális világa mögött ott húzódik meg mint féltett kincs vagy szégyellt teher az álmok és vágyak időtlen és irreális bi-

rodalma, melyben a gyermek és a primitív ember oly otthonosan mozog, de amelybe a felnőtt és civilizált embernek nem tanácsos megkísérelni a behatolást. Egyedül a művész rendelkezik azzal a veszélyes kiváltsággal, hogy szabad be- és kijárása van erre a tiltott területre: bemenet a hétköznap mélyén rejlő titkokat kutatja, s kijövet e titkokat próbálja a hétköznap nyelvén megszólaltatni.

A művészetnek e szükségképpeni vibrációja realitás és irrealitás között nem egy jobb sorsra érdemes író zátonyra juttatott már a naturalizmus lapályain, vagy örökre elmerített a romantika mélyvizeiben. Krúdynek gyakran sikerül az, ami csak a legnagyobbaknak szokott sikerülni: egye-
síteni a realitás maximumát az irrealitás maximumával, meghosszabbítani a hétköznapot a csodák világáig, s a csodákat visszavezetni a hétköznapok józan, szabályos világába. Ez az, ami Krúdyt megkülönbözteti nemcsak a naturalistáktól, de a szürrealisták idétlen és hitel nélküli miszticizmusától is. Igaz, hogy néha Krúdy is szívből hirdeti, hogy az élet álom, de minden-
esetre olyan álom, amelyben elég gyakran lehet kitűnő levest és töltött káposztát enni, ami semmiképpen sem egyeztethető össze a szürrealizmus esztétikai és világnézeti kódexével. Krúdy mindent tud, amit a szürrealis-
ták tudnak, de tud ezenfelül még sok mindent, amihez a szürrealisták nem értenek. Művészetének megítélésében tehát egyaránt tévednek, akik akár realistának, akár szürrealistának tartják.

Az igazi realisták fenntartás nélkül hisznek a realitásban: ún. „naiv realisták”. Krúdy számára a realitás problematikus valami, s problemati-
kussá éppen a változás, az elmúlás reális ténye teszi. Miképpen nyugod-
ják meg a legjobb szándékú realista is (sőt éppen ő), ha éppen a valóság van legkönyörtelenebbül alávetve a változás és az elmúlás törvényének? Hová lett, ami volt, és hová lesz, ami van? Nem kis probléma ez, melyen töprengve a primitív ember kitalálta a lélek fogalmát, s a civilizált ember a filozófiák és vallások légióját hozta létre, sőt újabban a pszichológiának nevezett tudományt is. Miként Proust, Krúdy is állandóan az emlékezés pallóját fekteti a levő és nem-levő közti szakadék fölé, s ezen a pallón úgy sétálnak ide-oda alakjai, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga volna. Nem egy ízben ki is mondja a merész tételt: „minden ember addig él, amíg valaki emlékezik reá”. Hősei negyvenéves korukon túl minden percben számítanak a halálra, egyesek simán, feltűnés nélkül meghalnak, majd ugyanígy felülnek a koporsóban, és — meggondolva a dolgot — még élnek egy-két évet.

Mintha Goethe egyenesen Krúdy használatára fogalmazta volna meg:

„Minden, ami múlandó, csak hasonlat”. Stílusának és világképének döntő és alapvető eleme a hasonlat. „A róka csendesen üget rejtélyes útján — írja —, mint egy vén vándorlegény.” „A nappali tarka szarkák felülnek a sövényre és köszöntgetnek, mint pletykálkodó öregasszonyok fejkötőkben.” „Fenn, messze a nádasok felett, ahol olyan üres a levegő, mint a világ végén, egymagában mereng egy ismeretlen madár, mint a földi élet céltalansága. Az út göröngyei, századok jobbágylelkei akaszknak a kocsikerekébe.” „A kopár nyírfák mint fázékony zárdaszüzek remegnek a tájon, és az élet elviselhetetlenségét kiáltják sovány karjukkal... elhagyott fatetőkről a vércse víjjog, mint egy világból kivert boszorkány. És a levegőben valami párázat úszik, amely megfojtogatja a szívben az örömet, mint a futóbetyár magányos dalolgatása.” Emberi dolgok természeti jelenségekhez, és a természet emberi hangulatokhoz hasonlatos Krúdy világában, mintegy az animizmus és a realizmus kölcsönös egymásba olthatásaként. Ebben rejlik ennek a művészetnek lenyűgöző, mágikus ereje: hogy a természet hangulatokká olvad szét, s a hangulatok a természet reális tárgyaiban válnak megfoghatókká.

Nyilvánvaló, hogy ez a mágikus analógiaművészet a realizmus felől nézve erősen romantikus, de az is bizonyos, hogy legott igen erőteljes realizmusnak tűnik, ha a romantika felől tekintjük. Mert van valami a naiv és vulgáris realizmusban, ami megakadályozza éppen a realitás intenzív és valós megragadását: a távlat- és kontrasztnélküliség, a dialektikus feszültségektől mentes magátólértetődés. Ezzel szemben a Krúdy-féle lebegés a realitás olyan árnyalatait is kihozza, amiről sejteimük sincs azoknak, akik ebben a realitásban nyakig benne élnek. Legkedvesebb és legleplezőbb alakja Szindbád, a hontalan és társtalan utazó, amint legkedvesebb állatjai a vadludak, melyek szabályos időközökben megjelennek az őszi est barátságatlan homályában, és bánatos, elhaló kiáltásokkal vonulnak egy más vidékre. De amint a vadludak többet tudhatnak a világról, mint a baromfiudvar otthonosságában éledgélő, polgárosult rokonaik, ugyanúgy ezek az alkati melankóliában szenvedő Szindbádok, Rezeda Kázmérok és egyéb utazók is rendelkeznek azzal a távlattal, melyből nézve a változatlan dolgok változni, és a változók megdermedni látszanak. „Éjjel — írja — midőn halkán, szinte zajtalanul suhan át az expresszvonat a magas töltésen... a kocsik tompán görögnek és a nyitott ablakok mögött sajátságos arcú és tekintetű külföldi nők vetkeződnek a hálófülkékben, és becsületrend-jelvényes urak újságledőrt olvasnak az étkezőkocsiban, a kőszénfüst szagán keresztül megérezni a havanna és

parfüm illatát... míg az elmaradozó parasztházakban eloltják a mécesst, és nyugalomra tér a házigazda feleségével...”

A látásnak ez a módja érthetővé teszi, hogy a boldogság (pontosabban: annak keresése) Krúdy világának egyik alapproblémája, hiszen itt a boldogság éppúgy csak pillanatnyi átmenet a vágy és a bánat között, amint a jelen is csak csekély imaginárius pont az egymást emésztő múlt és jövő határmezsgyéjén. A szerelem, mely minden időben a realitás és irrealitás, tapintható fizikum és a parttalan metafizikum klasszikus találkozhelye volt, természetyszerűen szövi át meg át Krúdy világának minden részletét. Nála igazzá válik a csalóka közhely, hogy az utazók értik leginkább az otthon örömeit, s a társtalanoknak van legtöbb mondanivalójuk a szerelemlről. A modern pszichológia ezen a ponton is realizmussá avatja Krúdy látszólagos irrealizmusát, mikor az ősök vágyainak és bűneinek, szenvedélyeinek és eltévelyedéseinek ugyanolyan szerepet juttat a párválasztás lélektanában, mint aminőt a képkeretek múltjából kilépő perverz nagymamák és szadista dédapák játszani szoktak Krúdy hőseinek viharos és bonyolult szerelmi életében. Ha az ősi ösztönök és a friss értelem élethálharca valóban realitás, akkor a vágyak, álmok és mámorok, a babonák, félelmek és révületek legnagyobb ismerője szükségképpen egyike a legnagyobb realistáknak.

Hogy mindezek ellenére mégis tévednek azok, akik például a *Boldogult úrfikorombant* tartják a magyar regény koronájának, annak különös, esztétikán túli magyarázata van. Nem a koronával van baj, hanem a regénynyel, nem a realizmussal, hanem — mint már annyiszor a magyar regény történetében — a műfajjal. Még csak nem is Krúdy csodálatos lírai érenyeinek árnyoldala az epikai elégtelenség, hiszen nálánál bőségesebb epikai áradást még Mikszáthnál és Jókainál sem találhatunk. Minden képességgel rendelkezett, ami az író részéről a realista regény megalkotásához szükségesletik. Idegrendszerének érzékenysége tökéletes megfigyelővé és stílusának őseréje egy teljes világ megteremtőjévé avathatnák, mint Balzacot. De nem rendelkezett azzal, amit csak a társadalom adhat a realista regényhez: a reálisan, szervesen összefonódó társadalmi lét szilárd, valóságos építőköveit. Ezért aztán Krúdy hősei nem is igen élnek társadalomban, hanem közvetlenül a világegyetemmel és annak általános emberi titkaival érintkeznek. A természet és az ember pőrén állnak egymással szemben, a társadalom minden közvetítése nélkül. Ez az oka annak is, hogy az elmúlás nagy specialistája, Krúdy, miért képtelen éppen történeti regényt írni, holott igazán elemében érezhetné magát: mert a történeti re-

alítást a mindenkori társadalom hordozza, s Krúdynak nincsenek döntő társadalmi élményei.

Nincsenek, mert nem is lehettek, éppen úgy, amint Jókainak és Mikszáthnak sem voltak. A kismemesség, amelyhez mindhárman tartoztak, a forradalom elbukása utáni társadalmi létében megingott, és 67-ben végleg kihullott a történelem rostáján. 48 után már Jókai sem él benne a realitásban, de a múlt élményei elég lelkesedést adtak ahhoz, hogy optimista módon a jövő és a fantázia irrealitásába meneküljön. Mikszáth az elnyomatás éveire épülő alapélményei után sértődötten és gyanakodva szemléli egy vidéki kúria omladozó ámbitusáról a mások életét, s a társadalomhoz csupán a rezignáció szálai fűzik. Krúdynak — aki a kiegyezés után született — már ilyen ámbitus sem jut, s a rezignáció laza szálai is feloldódnak: a szemlélődőből utazó lesz, s a rezignációból elégia. Krúdy regényei és novellái tele vannak a *Beszterce ostroma* és a *Különös házasság* figuráival, és hősei igen gyakran Jókaihoz illő módon menekülnek meg bizonyos veszélyekből (mint Józsiás úr és kedvese a zajló Duna jegéről, a *Hét bagolyban*). De Krúdy különcei már nincsenek a szembenállás kapcsolatában sem a társadalommal, ők kozmikus különcök, akik magányosan állnak szemben a pszichológia mindenütt és mindenkor érvényes törvényei szerint jelentkező démonaikkal. Ugyanaz az út, mely más népek fróit a pszichológián keresztül közelebb vitte a realista regényhez, Krúdyt éppen a pszichológiai realizmus optimális pontján távolítja el a regény megvalósításának lehetőségétől. Művei a realizmusnak soha nem látott remekei, a mindenséggel való együttélés kozmikus erejű dokumentumai. Ám igazi regényt írni csak azoknak adatott meg, akik ezenfelül együtt élnek koruk társadalmával is.